

64

Vol. 17
Autumn 2024
P.P: 31-59

Research Paper

Received:
2024-06-01
Revised:
2024-08-04
Accepted:
2025-01-12
Published:
2025-01-14

ISSN: 2538-1857
E-ISSN: 2645-5250

Inhibitors of political development in multi-ethnic areas and its impact on Islamic Republic of Iran's national security

Mohammad Razavi Garegeshlag¹ | Mojtaba Maghsoudi² | Ehsan Shakeri Khoei³

Abstract

Ethnic diversity and the way the government institution interacts with cultural pluralism have long been considered as one of the main issues of Islamic Republic of Iranian society. This research is trying to identify the obstacles to the political development of multi-ethnic regions and discuss their impact on Islamic Republic of Iran's national security. Publish or Perish software was used to collect secondary data. A search in the semantic scholar database with the keywords "political development", "ethnic development", "security" and "ethnicity" showed that there are 356 valid studies published in scientific journals of the country. Based on the Prisma protocol, 66 scientific documents were included in the analysis basket for metasynthesis using maxqda2020 software. The meta-composite findings indicated those obstacles and their impact on Islamic Republic of Iran's national security which are originating from two main categories, political development and ethnic development, each of which include cultural, social, economic, political, historical, geographical and security dimensions which are composed of 42 components and 91 indicators calculated from the base studies. In this article, "tension-causing and de-security identity seekin" was recognized as a combination of obstacles to political development in the multi-ethnic areas of the Islamic Republic of Iran, and at the end, "comply ethnic justice and tolerance by strengthening the party mechanism in the direction of sustainable national security" was also presented as a Restorative model of obstacles to Political development in multi-ethnic areas in order to consolidation of Islamic Republic of Iran's national security.

Keywords: Political Development; National Security; Multi-Ethnic Societies; Hybridity.

1. Faculty of Law, Theology and Political Science, Islamic Azad University, Research Sciences Unit, tehran, iran
 2. Corresponding author: Associate Professor, Department of Political Science, Islamic Azad University. Central Tehran Branch. Tehran. Iran
 3. Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Tabriz Branch, Islamic Azad University Tabriz, Iran
- DOR: 20.1001.1.25381857.1403.17.64.2.1

Publisher: Imam Hussein University

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

© Authors

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی و تاثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

محمد رضوی قره قشلاق^۱ | مجتبی مقصدی^۲ | احسان شاکری خوئی^۳

۶۴

سال هفدهم
پاییز ۱۴۰۳
صص: ۵۹-۳۱

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۲
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۱۴
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۳
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۲۵

شابا چاپی: ۲۵۳۸-۱۸۵۷
الکترونیکی: ۲۶۴۵-۵۲۵۰

چکیده

تنوع قومی و نحوه تعامل نهاد دولت با تکثر فرهنگی از دیرباز به عنوان یکی از مسائل اصلی جامعه‌ی جمهوری اسلامی ایران مطرح بوده است. این پژوهش در تلاش است تا به روش فراترکیب، بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی را شناسایی و تاثیر آنها بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را مورد بحث و بررسی قرار دهد. برای گردآوری داده‌های ثانویه از نرم‌افزار Publish or Perish استفاده شده است. جستجو در پایگاه semantic scholar با کلید واژه های "توسعه سیاسی"، "توسعه قومی"، "امنیت" و "قومیت" نشان داد که تعداد ۳۵۶ مطالعه‌ی معتبر منتشر شده در مجلات علمی کشور وجود دارد. براساس پروتکل Prisma، تعداد ۶۶ سند علمی جهت انجام فراترکیب با استفاده از نرم افزار maxqda2020 در سید تحلیل قرار گرفتند. یافته‌های فراترکیب نشان داد که بازدارنده‌های توسعه‌ی سیاسی در مناطق چند قومی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تاثیرگذار بوده و این بازدارنده‌ها از دو مقوله اصلی، توسعه سیاسی و توسعه قومی نشأت می‌گیرند که هر کدام از این مقولات شامل ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، تاریخی، جغرافیایی و امنیتی می‌باشند و این مفاهیم از ۴۲ مولفه و ۹۱ شاخص احصا شده از مطالعات مبنا تشکیل شده است. در این مقاله «هویت طلبی تنش‌زا و امنیت‌زدا» به عنوان فراترکیب بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی جمهوری اسلامی ایران شناخته شد و در پایان «رعایت عدالت و مدارای قومی با تقویت مکانیسم حزبی در راستای امنیت ملی پایدار» نیز به عنوان الگوی ترمیمی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چندقومی به منظور تحکیم امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران ارائه گردید.

کلیدواژه‌ها: توسعه سیاسی، امنیت ملی، جوامع متکثر قومی، فراترکیب

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گرایش جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

۲. نویسنده مسئول: دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران
maghsoodi42@yahoo.com

۳. استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران

DOR: 20.1001.1.25381857.1403.17.64.2.1

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لایسنس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه

در تاریخ بسیاری از جوامع، مجموعه‌های انباشته شده‌ای از تعارضات گوناگون فرهنگی، اجتماعی سیاسی و قومی وجود دارد. اندیشمندان مختلف حوزه‌های علوم اجتماعی و سیاسی در برهه‌های زمانی گوناگون در تلاش بوده‌اند تا با ارائه نظریه‌ها و راهکارهای مختلف از تاثیر چنین تعارضاتی بر ساحت‌های زندگانی افراد آن جوامع بکاهند. «توسعه سیاسی» یکی از راهکارهای ارائه شده در این مسیر است. این مفهوم که از دهه ۱۹۶۰ میلادی وارد ادبیات سیاسی جهان شده است در تلاش بوده تا علاوه بر کاهش سطح منازعات قومی، به بهبود کارآمدی نهادهای قانونی و سیاسی و نیز تعمیق سرمایه اجتماعی و امنیت ملی جوامع بشری کمک کند.

پرواضح است که توسعه سیاسی کلید اصلی مبارزه با خشونت‌های قومی در حوزه‌ی دولت - ملت بوده و راهکار آن نیز افزایش کارآمدی نظام سیاسی در قالب تعمیق مشارکت و رقابت و ارتقای سطح نهادمندی‌های ساختاری است. در دنیای کنونی، علیرغم سیر حرکت جوامع پیشرفته و مدرن به سمت توسعه یافتگی سیاسی و افزایش نهادمندی، کشورهای جهان سوم و بویژه کشورهایی که از ساختار متنوع قومی برخوردارند، کمتر توانسته‌اند با این حرکت جهانی همگامی کرده و از شدت واگرایی‌های قومی خود بکاهند. امری که واکاوی بسترهای و علت‌های آن در کشورهای دارای تنوع قومی از جمله جمهوری اسلامی ایران بسیار لازم و ضروری است.

البته در بحث از توسعه سیاسی در ایران لازم است به تاریخ سیاسی کشور و نیز تمرکز تاریخی منابع قدرت و ساختار دولت مطلقه در ادوار مختلف نیز اشاره کرد که جملگی مانع از شکل‌گیری فضای مشارکت و رقابت سیاسی در سطوح مختلف شده بودند. در همین زمینه، دکتر همایون کاتوزیان معتقد است که دولت در ایران پایبند به هیچ عرف، سنت و قانونی نبوده و علت عدم وجود سابقه فئودالی و سلطه مطلق دولت بر اقتصاد نیز، وجود جامعه‌ای فاقد طبقات اجتماعی بود و در این ساختار، دولت از جامعه استقلال کامل داشت. نظریاتی مانند استبداد شرقی، استبداد نفتی، شیوه تولید آسیایی و پدرسالاری در خانواده‌ی ایرانی نیز موید این نکات تاریخی هستند. در یک کلام، وجود چنین ساختارهایی مانع از توسعه کارآیی و کارآمدی نظام سیاسی از یک طرف

و نهادمندی حوزه‌ی گفتگو، مدارا و تفاهم ملی از سوی دیگر می‌شدند که نتیجه آن چیزی به غیر از افزایش خودکامگی و توسعه‌نیافتگی سیاسی نبوده است.

بنابراین ایران تاریخی از نظر ریشه‌یابی توسعه سیاسی با تعارضات تاریخی متنوعی دست و پنج نرم کرده است که برخی از آنها در حیات سیاسی جمهوری اسلامی نیز تا حدودی تداوم داشته و بر امنیت ملی آن تاثیر گذاشته‌اند. امری که امروزه در ساختار متنوع قومی جمهوری اسلامی ایران بویژه در مناطق مرزی و شمال غرب کشور به وضوح قابل مشاهده است. البته باید توجه داشت که وجود تنوع قومی از لحاظ فرهنگی و اجتماعی در عین اینکه می‌تواند موجب پویایی و غنای فرهنگی و اجتماعی شود، به همان اندازه نیز از ظرفیت لازم برای احیای وقوع و شیوع واگرایی-های قومی، اجتماعی و سیاسی برخوردار بوده و می‌تواند امنیت ملی کشور را تحت تاثیر قرار دهد. البته از این نکته نیز نباید غافل شد که در جهان امروزین پیدایش مباحثی مانند مدرنیته و سست شدن پایه‌های سنتی وحدت نمادین، باعث تبدیل شدن خواسته‌های قومی به یک مسئله‌ی سیاسی و اجتماعی نیز شده است (لک، ۱۳۹۹: ۱۵).

این امر، به سیاستگذاران هر کشوری این نکته را گوشزد می‌کند که با نگاهی ویژه به توسعه سیاسی در مناطق چند قومی و تلطیف مولفه‌های بازدارنده‌ی آن، به تحکیم امنیت ملی خود در اینگونه مناطق پردازند و بدیهی است که بدون امنیت توسعه نیز امکانپذیر نیست (سایرو^۱، ۲۰۱۷: ۱۰).

پژوهش حاضر در تلاش است تا با شناسایی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چندقومی از طریق بررسی روشمند یافته‌های علمی مقالات منتشر شده در حوزه قومیت، توسعه سیاسی و توسعه قومی در جمهوری اسلامی ایران، علاوه بر استخراج نظم کلی حاکم بر این یافته‌ها و نوشته‌ها، تاثیر آنها بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را مورد بحث و بررسی قرار دهد. برای چنین منظوری، پژوهش حاضر این پرسش اصلی را مورد بررسی قرار داده است که «بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چندقومی کدامند و تاثیر آنها بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران چیست؟».

1. Sapiro

با توجه به این پرسش، اهداف زیر مورد توجه و بررسی قرار گرفته است:

- شناسایی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر روش فراکایب
- سنجش تاثیر بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران
- شناسایی الگوی ترمیمی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی به منظور تحکیم امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

مبانی نظری

در این بخش علاوه بر تعریف سه مفهوم اصلی توسعه سیاسی، قوم و امنیت ملی، به بررسی مهمترین دیدگاه‌های نظری درباره متغیر اصلی پژوهش حاضر یعنی توسعه سیاسی با محور قومی پرداخته شده است:

تعریف مفاهیم

توسعه سیاسی: لوسین پای^۱ در سال ۱۹۶۵م با ریشه‌یابی مفهوم توسعه سیاسی، ده نوع انتظار متفاوت را از این مفهوم بر می‌شمارد که فهرست جامعی از معانی مختلف آن را به دست می‌دهند: شرایط سیاسی لازم برای توسعه اقتصادی، سیاست جوامع صنعتی، نوسازی سیاسی، عملیات دولت ملی، توسعه اداری و قانونی، مشارکت و بسیج توده‌ای، ساختن دموکراسی، تحول منظم و باثبات، بسیج و قدرت و نیز یک بعد از فرآیند چندجانبه تحول اجتماعی (بدیع، ۱۳۸۷: ۲۲-۲۳؛ حسینی، ۱۳۷۸: ۱۵). وی همچنین افزایش ظرفیت نظام در پاسخگویی به نیازها و خواسته‌های مردم، تنوع ساختاری، تخصصی شدن ساختارها و نیز افزایش مشارکت سیاسی را لازمه‌ی توسعه سیاسی می‌داند (قوام، ۱۳۸۲: ۸۷).

از دیدگاه ما، توسعه سیاسی وضعیتی است که در آن یک نظام سیاسی با اتخاذ سیاست‌های صریح و آشکار و ایجاد نهادهای موثر برای پاسخگویی همه جانبه به نیازهای متنوع جامعه، ظرفیت و قابلیت خود را افزایش می‌دهد. نظام سیاسی توسعه یافته، نظامی است که در آن ثبات، تعادل

1. Lucian Pye

سیاسی، مشارکت افراد در زندگی سیاسی، تفکیک ساختاری، حاکمیت قانون و رقابت عادلانه و فراگیر دیده می شود و مردم سالاری، شیوه مرسوم حکومتی آن است.

قوم: ویکتور کوزلوف^۱ قوم شناس معروف، معتقد است که قوم یک سازمان اجتماعی تشکل یافته ای است که بر پهنه ی سرزمین معینی قرار دارد و شامل مردمانی است که در طول تاریخ با هم پیوندهای اقتصادی، فرهنگی، خویشاوندی و... برقرار کرده اند و دارای زبان، ویژگی های فرهنگی، ارزشهای اجتماعی و سنت های مشترک می باشند. (ابوطالبی، ۱۳۷۸: ۱۳۱) می توان گفت که شاخص های عمده ی قومی نیز عبارتند از: خودآگاهی قومی، زبان مادری و سرزمین نیاکان. (شیخاوندی، ۱۳۶۹: ۲۷۶).

امنیت ملی: ایبه^۲ معتقد است که امنیت ملی چیزی بیش از دفاع سرزمینی است و امروزه بر مسائل زیست محیطی، منابع، جمعیت و نیز برابری فیزیکی، اجتماعی و روانی زندگی یک جامعه و اعضای آن چه در محیط داخلی و چه در سیستم بزرگ منطقه ای و جهانی^۳ تمرکز دارد. (ایبه، ۲۰۱۵: ۴). چارلز مایر^۳، استاد تاریخ دانشگاه هاروارد، در تعریف امنیت ملی می گوید: «بهترین تعریف برای امنیت ملی عبارت است از ظرفیت تنظیم امور داخلی و انجام امور ضروری و مورد علاقه در خارج از کشور (مایر، ۱۹۹۰: ۵). رابرت ماندل^۴ نیز امنیت ملی را شامل تعقیب روانی و مادی ایمنی می داند که اصولاً جزء مسئولیت حکومت های ملی است تا از بقای رژیم ها، نظام شهروندی و شیوه زندگی شهروندان خود در برابر تهدیدات مستقیم خارجی ممانعت به عمل آورد. (ماندل، ۱۳۸۷: ۵۲).

منظور ما از امنیت ملی در این پژوهش، داشتن شرایطی است که یک کشور بتواند از تهدیدات موجود و متصور خارجی و داخلی و نیز نفوذ سیاسی و اقتصادی بیگانه در امان باشد و بدون دخالت بیگانگان، در مسیر ارتقای سطح زندگی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شهروندان و تامین رفاه، وحدت و موجودیت کشور گام برداشته و اعمال قدرت نماید. جوهره امنیت ملی در هر کشوری، حفظ بقا و افزایش قدرت در عین نگاهبانی از جان مردم و تمامیت ارضی کشور، حفظ ارزش های حیاتی نظام سیاسی و اقتصادی و تداوم استقلال، حاکمیت و آرامش روانی مردمان کشور آن است.

1. Victor Kozlov

2. Ebeh

3. Maier

4. Robert Mandel

نظریه‌های بازدارنده توسعه سیاسی در جوامع متکثر قومی

در بحث از رابطه بین توسعه و هویت‌های قومی و فرجام آن در جوامع در حال گذار، دیدگاه‌های مختلفی بیان شده است که در یک تقسیم‌بندی و نگاه کلی می‌توان چهار دسته‌ی عمده را مورد شناسایی قرار داد که در جداول ذیل بدان‌ها اشاره شده است:

جدول ۱. دسته‌بندی کلی نظریه‌های توسعه و هویت‌های قومی

دسته‌بندی نظریه‌ها	مرکز ثقل نظریه‌ها	نظریه پردازان	راهبرد نظریه
نظریه‌پردازی‌های سنتی	تاکید بر اینکه هویت قومی مخصوص جوامع عقب مانده است و اگر مدرنیزاسیون و رشد سرمایه‌داری اتفاق بیفتند، بحث قومیت و نظام ملوک الطوائفی و درگیری‌های قومی نیز حل شده و نقش‌های کارکردی اهمیت بیشتری نسبت به هواداری‌های سنتی خواهند یافت	- نظریه پردازان نو سازی - هربرت اسپنسر - سنت وبری	لزوم حذف معادلات قومی در کشورهای عقب مانده و استقرار دولت مرکزی برای حرکت به سمت مدرنیزاسیون
نظریه‌های مربوط به توسعه و هویت قومی نتبنتب	مدرنیزاسیون موجب رشد آگاهی قومی و نقد بحث ادغام ملی شده و ما نیاز به الگوی جدید رفتاری در مورد اقوام داریم	- گابریل آلموند - جیمز کلمن - لوسین پای - واکر کانر	لزوم ترمیم شکاف‌های توسعه‌ای و رشد موزون و برابر منطقه‌ای
نظریه‌پردازی‌های گذار از دوران سنتی به صنعتی	جامعه‌ی در حال گذار از دوران سنتی به صنعتی با تنش‌های هویتی متعددی مواجه بوده و در حال حرکت به سمت ناکجاآباد با دورنمای نامشخص است و امکان ناکارآمدی نظام مدیریتی و افزایش هویت‌خواهی قومی و تجزیه‌طلبی در این جوامع زیاد است	- گابریل آلموند - لئونارد بایندر - لوسین پای	راه حل توسعه در این جوامع، گذار موفق از بحران‌های مختلف است

جدول ۱. دسته‌بندی کلی نظریه‌های توسعه و هویت‌های قومی

راهبرد نظریه	نظریه پردازان	مرکز ثقل نظریه‌ها	دسته‌بندی نظریه‌ها
چنین جوامعی همواره با اعتراضات قومی و آشوب‌های اجتماعی روبرو خواهند بود.	گی روشه	تاکید این نظریات بر فردیت انسان و عدم سازگاری وی با نظم اجتماعی جهان به عنوان زمینه‌ای برای تعارضات قومی و نژادپرستی است. در این نظم ساختارهای سیاسی و اجتماعی و نیز دولت به منزله‌ی مظهر هویت ملی از اعتبار می افتند و دایره نسبت گسترش می یابد.	نظریه پردازی‌های دوران فرانوگرایی

با توجه با تکرر نظریه‌های موجود در طیف‌های مختلف و در ارتباط با ریشه‌یابی عدم تحقق توسعه سیاسی در جوامع متکثر قومی، تلاش می‌شود تا در جدول ذیل به اختصار به تعدادی از نظریه‌های مطرح در این زمینه اشاره شود:

جدول ۲. نظریه‌های بازدارنده توسعه سیاسی در جوامع متکثر قومی

عنوان	نظریه پرداز	محور اساسی نظریه	بازدارنده‌ها	نظریه‌های بازدارنده توسعه سیاسی در جوامع متکثر قومی
رقابت بر سر منابع	گلایزر و موینیان	محرومیت و ناعدالتی در توزیع امکانات و منابع کمیاب موجب هویت یابی اقوام و رقابت بین قومی می‌شود	محرومیت از منابع	دام تحقق توسعه سیاسی در جوامع متکثر قومی
هویت جویی	اسمیت	نیاز جامعه قومی به کسب هویت خود و رسمیت دادن به آن عامل اصلی مرکزگریزی قومی و استقلال‌طلبی و جدایی‌خواهی آن است	هویت‌خواهی قومی	
استعمار داخلی	مایکل هچتر	توزیع نامتوازن منابع قدرت بین گروه‌های قومی و ایجاد تقسیم کار فرهنگی بین طبقات فرادست و فرودست موجب تعارض قومی و هویت طلبی می‌شود	توزیع نامتوازن منابع داخلی	
محرومیت نسبی	تد رابرت‌گر و داریوش شایگان	مقایسه پیشرفت خود با دیگران و فاصله بین انتظارت ارزشی و قابلیت‌های موجود باعث ایجاد خشونت قومی می‌شود	فاصله‌انگاری ارزشی	

جدول ۲. نظریه‌های بازدارنده توسعه سیاسی در جوامع متکثر قومی

ردیف	عنوان	نظریه پرداز	محور اساسی نظریه	بازدارنده‌ها
	تضعیف دولت ملت	بوئرز	هر قومی برای پایان سرخوردگی‌ها و تامین نیازمندی‌های خود در عین ناتوانی و تضعیف دولت مستقر برای پاسخگویی به مطالبات قومی، سراغ تشکیل دولت با موجودیت قانونی می‌روند	ملیت‌خواهی قومی
	سیاسی شدن قومیت	آیرات آره آکلانف	اصلاحات سیاسی و اجتماعی موجب تکثرگرایی و ایجاد جنبش‌های قومی در راستای سهم‌خواهی از قدرت و کسب موقعیت گروهی در ساختار سیاسی می‌شود	سهم‌خواهی از قدرت
	عوامل عینی ذهنی	راتچایلد و شاپفلین	روحیه مرکزگریزی اقوام حاصل تفاوت‌گذاری‌ها و سیاستگذاری‌های ناعادلانه قومی توسط دولت در زمینه‌های مختلف عینی و ذهنی است که موجب کاهش هویت ملی می‌شود	پیدایش سازمان سیاسی و ناسیونالیسم قومی

البته با بررسی‌های بیشتر و نیز مطالعه دیدگاه‌های گوناگون و نظرات دانشمندان مختلف در حوزه‌های متنوع، می‌توان برخی از مبانی و شاخص‌ها را به عنوان بازدارنده‌های توسعه سیاسی در جوامع متکثر قومی احصاء کرد که در جدول زیر بدان اشاره شده است:

جدول ۳. بازدارنده‌های توسعه سیاسی در جوامع متکثر قومی

مبانی	شاخص‌ها
فرهنگ سیاسی قوم مدار	عدم توزیع متوازن امکانات / عدم شایسته سالاری / فرصت‌های سیاسی نابرابر / نبود نهادهای مدنی فراگیر / عدم وجود امکانات و حقوق آموزشی برابر / تفاوت حقوقی زبان‌های مادری اقوام / خشونت پروری
تمرکز منابع قدرت در دست دولت	عدم پیش‌بینی حقوق سیاسی و اجتماعی قانونی برای اقوام / عدم نیاز به مشارکت اقوام در سیاست / عدم وجود گردش‌نخبگان
چندپارگی‌های مختلف تاریخی، سیاسی، اجتماعی	توزیع نابرابر فرصت، ثروت و قدرت / عدم توزیع منصفانه امکانات و فرصت‌ها / نبود تسهیم عادلانه قدرت / تراکم چند پارگی‌ها / عدم توجه به خرده فرهنگ‌ها / کمبود وفاق
عدم شکل‌گیری تحزب واقعی	وجود تحزب ساختگی / کمبود اعتماد به نهادهای سیاسی فراقومی / عدم نیاز حاکمان به مشارکت اقوام / نبود آزادی احزاب سیاسی آزاد / کم عمق بودن سرمایه اجتماعی

پیشینه پژوهش

جهانی‌راد و همکاران (۱۴۰۲)، با بررسی پیامدهای امنیتی نابرابری فرصت‌های قومی در جمهوری اسلامی ایران به این نتیجه رسیده‌اند که تراکم شکاف‌های قومی در جامعه موجب بروز خشونت می‌شود که راهکار ترمیم این شکاف‌ها نیز مدیریت تنوع قومی و سیاست‌گذاری‌های مناسب اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که در نهایت به تعمیق امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران خواهد انجامید. جباری و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی به این نتیجه رسیده‌اند که قوم‌گرایی در منطقه آذربایجان تحت تاثیر نیروهای خارجی رشد کرده و کشورهای منطقه مثل روسیه تزاری، دولت عثمانی و بعدها ترکیه، جمهوری آذربایجان و عربستان و همچنین کشورهای فرامنطقه‌ای مثل آمریکا در طول تاریخ به قوم‌گرایی در آذربایجان دامن زده‌اند.

دعاگویان (۱۳۹۷)، با بررسی آسیب‌شناسی انتظامی و امنیتی تنوع قومی پان ترکیسم و پان کردیسم در استان آذربایجان غربی به این نتیجه رسیده است که این گرایش‌ها علاوه بر تهدید انسجام اجتماعی و وحدت جامعه، موجب افزایش دخالت بیگانگان و سهم‌خواهی بیشتر گروه‌های قومی از نظام سیاسی و درگیری‌های نظامی شده‌اند. یکی از راهکارهای کاهش تنش‌های قومی از دیگاه نویسنده، تکریم شهروندان کردزبان و آذری‌زبان و اجرای طرح‌های عمرانی و اقتصادی و نیز تعامل با بزرگان سیاسی و مذهبی اقوام مختلف می‌باشد.

برزگر و همکاران (۱۳۹۸)، با بررسی نقش سیاست‌های قومی و مذهبی در مشارکت اقوام در امنیت، توسعه همه‌جانبه و همگرایی به این نتیجه رسیده‌اند که چنانچه در یک قوم، احساس هویت متفاوت در کنار احساس محرومیت‌های سیاسی - اجتماعی قرار گیرد می‌تواند موجب عوارض امنیتی در کشور باشد. توسلی و اصل‌زعیم (۱۳۹۰)، در پژوهشی به این نتیجه رسیده‌اند که چنانچه دولت در اداره کشور تمام اقوام را مشارکت دهد، یکپارچگی و امنیت ملی افزایش می‌یابد. ولی اگر نظام سیاسی، اقوام را از قدرت سیاسی محروم کند مقاومت قومی در میان اقوام شکل می‌گیرد. این هویت در مقابل هویت ملی قرار می‌گیرد و روابط سازنده بین اقوام جای خود را به تعارضات قومی می‌دهد.

براون^۱ و دیگران (۲۰۲۴)، با بررسی تاثیر پویایی‌های قومی بر اقتصاد و ریسک اعتباری دولت‌ها و غفلت اکثر محققان از بررسی این امر، به این نتیجه رسیده‌اند که تشکیل ائتلاف‌های قومی بر سیاستگذاری‌های اقتصادی دولت‌ها و هزینه‌های آنها تاثیر گذاشته و پیامدهای سنگینی از نظر تعمیق شکاف طبقاتی در جامعه برجای خواهند گذاشت. این امر هزینه‌های دولت‌های راست‌گرا برای جلب حمایت سیاسی گروه‌های قومی را دوچندان خواهد کرد.

اولو استون^۲ (۲۰۲۴)، با بررسی آثار سیاست قومی بر توسعه‌ی کشور نیجریه به این نتیجه رسیده است که مشارکت اقوام به منظور کسب و تمرکز قومی قدرت سیاسی به توسعه‌ی مقطعی منجر شده و ناهماهنگی‌های مدنی متعددی را ایجاد کرده است. همچنین نقش قدرت‌های خارجی استعماری در ایجاد شرایطی برای درگیری‌های پایان‌ناپذیر قومی غیر قابل کتمان است. در پایان نیز نتیجه می‌گیرد که مجموعه‌ی این عوامل موجب توسعه نیافتگی کشور نیجریه‌اند.

آزعانی^۳ و چیکلز^۴ (۲۰۲۳)، با بررسی تاثیر سیاست قومی بر توسعه اجتماعی و اقتصادی کشورهای جنوب شرق به این نتیجه رسیده‌اند که سیاست قومی علاوه بر تاثیر بر ناامنی، بزرگترین مانع در مسیر توسعه سیاسی و اقتصادی این کشورها بوده است و بهترین راهکار مقابله با این روند، شناخت ماهیت ناهمگون جامعه توسط سیاستمداران و احترام به تفاوت‌های قومی و ایجاد وحدت در مسیر اهداف ملی است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های اکتشافی است و محققین در تلاش بودند تا با استفاده از روش فراترکیب، مقولات (ابعاد)، مفاهیم (مؤلفه‌ها) و کدهای (شاخص‌ها) بررسی شده در حوزه بازدارنده‌های توسعه سیاسی و قومی را از طریق مرور نظام‌مند مباحث نظری استخراج کنند تا به چارچوب جامعی برای دربرگرفتن تمام ابعاد بررسی شده دست یابند.

1. Brown
2. Oluwaseun
3. Ezeani
4. Chikeleze

سؤالات پژوهش

- بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر فراکیب کدامند؟
- تاثیر بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران چیست؟
- الگوی ترمیمی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چندقومی به منظور تحکیم امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران کدام است؟

یافته‌های پژوهش

فرا ترکیب مستلزم این است که محقق، بازنگری دقیق و عمیقی را انجام داده و یافته‌های تحقیق کیفی مرتبط را ترکیب کند. مشابه نگرش نظام‌مند، استفاده از فرا ترکیب نتیجه‌ای را حاصل می‌کند که بزرگتر از مجموع بخش‌ها است. به منظور تحقق این هدف، از روش هفت مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو (۲۰۰۷)، استفاده شد که خلاصه‌ی مراحل آن در شکل ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱؛ گام‌های فرا ترکیب

گام اول: تنظیم سؤال پژوهش

سؤال پژوهش این است که «بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چندقومی کدامند و تاثیر آنها بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران چیست؟».

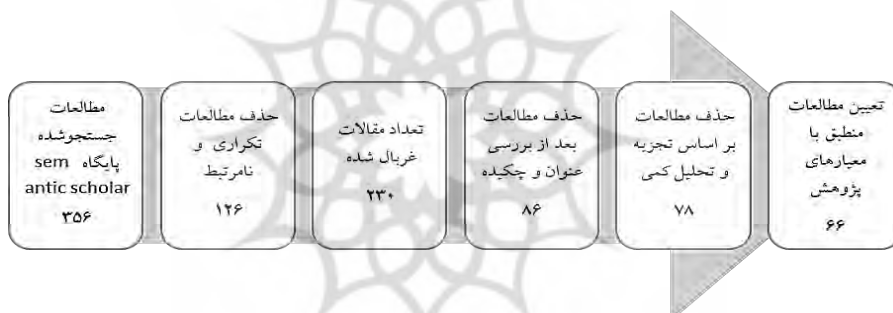
گام دوم: مرور ادبیات به شکل نظام‌مند

با توجه به روش فرا ترکیب، محققین با استفاده از کلید واژه‌های مرتبط نمایه‌شده در پایگاه‌های استنادی علوم ایران، ایران مدکس (iranmedex)، پایگاه مجلات تخصصی نور

(Noormag)، پایگاه علمی جهاد دانشگاهی (SID)، بانک اطلاعات نشریات ایران (Magiran)، پایگاه جامع علوم انسانی و پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (irandoc)، بانک اطلاعاتی پایان نامه‌های علوم پزشکی کشور با موتور جستجوگر semantic scholar تمام مقاله‌هایی که به نحوی به بررسی قومیت پرداخته‌اند را گردآوری کردند.

گام سوم: جستجو و انتخاب مقالات مناسب

در این فراترکیب، از مقالات و پژوهش‌ها براساس پروتکل Prisma، استفاده شده است که در شکل ۲ فرایند آن تشریح شده است. معیارهای پروتکل این اثر عبارتند از: ثبت در پایگاه‌های علمی معتبر؛ ذکر عوامل مؤثر و پیامدهای در حوزه قومیت و توسعه سیاسی. در نهایت نیز با توجه به موضوع، چکیده، پرسش، هدف و زمینه‌ی ارزیابی، ۳۵۶ پژوهش اولیه برای بررسی عمیق انتخاب شدند.

شکل ۲. فرایند انتخاب مطالعات براساس چک لیست PRISMA

گام چهارم: استخراج اطلاعات مقالات

محققین با مطالعه چندپاره و پیوسته مقالات منتخب و نهایی در پژوهش حاضر، ۹۶ کد را شناسایی و سپس کدهای مستخرج را در جدولی در اختیار خبرگان قرار داده و در نهایت، پس از دریافت نظرات خبرگان تعداد پنج شاخص حذف شده و کدهای نهایی را فهرست و در نرم افزار maxqda2020 تحلیل کرده‌اند.

گام پنجم: تجزیه و تحلیل و تلفیق یافته‌های کیفی

در پژوهش حاضر، ابتدا تمام عوامل استخراج شده از مطالعات به عنوان کد در نظر گرفته شده و سپس با در نظر گرفتن مفهوم کدها، هر یک از آنها در یک مفهوم مشابه دسته‌بندی شده‌اند. به این ترتیب، مفاهیم تحقیق شکل یافته‌اند. در تجزیه و تحلیل موضوعی روی ۶۶ پژوهش نهایی انتخاب شده، دو مقوله و چهارده بُعد به عنوان عناصر اصلی مهم در چارچوب ارزیابی مطالعات بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چندقومی جمهوری اسلامی ایران تشکیل شد. مولفه‌های اصلی بر مبنای مطالعات از ۹۱ شاخص احصا شده است.

گام ششم: کنترل کیفیت

محققین در گام ششم برای ارزیابی کیفیت، از جدول کسب استفاده کرده و به منظور اطمینان از حفظ کیفیت در مطالعه‌ی خود نیز، به گام‌های قبل باز می‌گردند تا از انجام صحیح آنها اطمینان حاصل کنند. در این تحقیق، برای کنترل مفاهیم استخراجی، از مقایسه‌ی نظرات محقق با یک خبره‌ی دیگر نیز استفاده شده است.

گام هفتم: ارائه و تحلیل یافته‌ها

چارچوب ارزیابی نهایی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی جمهوری اسلامی ایران پس از طی مراحل روش فراترکیب در دو مقوله و چهارده بُعد و در مجموع با ۴۲ مولفه و ۹۱ شاخص احصاء شد. مقولات اصلی شامل توسعه سیاسی و توسعه قومی می‌باشند که این مقولات هر کدام شامل ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، تاریخی، جغرافیایی و امنیتی می‌باشند.

بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر فراکیب

در پژوهش حاضر برای شناسایی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی جمهوری اسلامی ایران به صورت فراترکیب، تعداد ۶۶ مقاله‌ی مرتبط و منتشر شده در نشریات معتبر علمی کشور با عناوینی مانند توسعه سیاسی، توسعه قومی و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا مورد پردازش، ارزیابی و تحلیل قرار گرفت و مقالات مرتبط در دو بازدارنده توسعه سیاسی و توسعه قومی و با مولفه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی،

تاریخی، جغرافیایی و امنیتی، شاخص‌های مرتبط استخراج و دسته‌بندی گردید که در جدول ذیل بدان‌ها اشاره شده است.

جدول ۵. بازدارنده توسعه سیاسی در مناطق چند قومی

ابعاد	مولفه	شاخص
فرهنگی	مدارای قومی	ضعف ارتباطات میان فرهنگی
	هویت	واگرایی بر اساس سازه‌های هویت قومی / ترکیب نامتوازن و نامتناسج ملی
	خشونت	بازنمایی خشونت در رسانه‌ها/ خشونت اجتماعی قومی
اجتماعی	جمعیت	وجود جمعیت ناهمگون با جمعیت رسمی کشور
	سرمایه اجتماعی	لزوم تقویت سرمایه اجتماعی نظام سیاسی
	زبان	چالش بر سر کاربرد زبان کردی و ترکی در تجمعات
	عدالت	توسعه نامتوازن مناطق قومی / وجود روابط ناعادلانه اجتماعی / نابرابری در توزیع عدالت / عدم رشد متوازن شاخص‌های مدیریتی و امنیتی
اقتصادی	نخبگان اقتصادی	ضعف مدیریتی صاحبان صنایع در تقویت روابط بین قومی / وابستگی به سرمایه خارجی
	احساس تبعیض	احساس تبعیض و محرومیت در ابعاد مختلف
	عدالت توزیعی	ضعف امکانات و خدمات و تحصیلات در مناطق قومی / قاچاق کالا و سوخت
سیاسی	تاریخ سیاسی	ملت‌سازی ناقص تاریخی / سابقه تشکیل جمهوری مهاباد / سابقه تشکیل جمهوری آذربایجان / فهم تقلیل‌گرایانه از مفهوم دولت ملی مدرن در جمهوری اسلامی ایران
	سیاستگذاری قومی	نقش دولت در شیوه مدیریت شکاف‌های قومی / عدم تناسب در تسهیم کرسی‌های مجلس با جمعیت قومی / فقدان نگرش راهبردی کلان
	الگوی رای دهی	الگوی رای‌دهی قومی / خشونت سیاسی در زمان انتخابات

بازدارنده‌های سیاسی

بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی جمهوری اسلامی ایران

جدول ۵. بازدارنده توسعه سیاسی در مناطق چند قومی

شاخص	مؤلفه	ابعاد		
حس ناسیونالیسم افراطی قومی بین کردها و ترک‌ها/ برجسته‌سازی ناسیونالیسم قومی توسط نخبگان واگرا / رابطه منفی بعد سیاسی هویت قومی و هویت فردی/ تاثیر جریانات هویت‌زدای قومی در سطح ملی	ناسیونالیسم افراطی		بازدارنده‌های قومی	
نگرانی تاریخی نخبگان فارسی از زبان ترکی/ تحریف تاریخ توسط پژوهشگران غربی	فهم تاریخی	تاریخی		
بی عدالتی جغرافیایی و فضایی در تسهیم امکانات	عدالت توزیعی			
عدم انطباق گروه‌های مذهبی با مرزهای سیاسی/ ساختار توپوگرافیک جمهوری اسلامی ایران و توزیع اقوام در مناطق مرزی	توزیع نامتجانس اقوام	جغرافیایی		
فعالیت گسترده گروه های قومی فرامرزی/ درگیری نیروهای امنیتی با گروهک‌های معاند و قوم‌گرای کرد	گروه های معاند ضد انقلاب			
مداخلات کشورهای خارجی	دخالت بیگانگان	امنیتی		
موزائیک امنیتی خاورمیانه و تاثیرگذاری آن بر جمهوری اسلامی ایران/ تاثیر مسائل امنیتی در سازماندهی سیاسی فضا	ساخت منطقه‌ای			
شکل‌گیری آگاهی‌های کاذب/ افراط‌گرایی پان جمهوری اسلامی ایرانست‌ها/ میزان تبعیض قومی و بعد روانی آن/ احساس محرومیت و تبعیض	احساس محرومیت			
تقویت مرزبندی‌های قومی توسط فضای مجازی/ رشد انشعابات کوچک قومی توسط فضای مجازی/ تاثیر رسانه‌های ارتباطی	فضای مجازی	فرهنگی		
فرهنگ متنوع اقوام/ ضعف ارتباطات میان فرهنگی قومی	تنوع فرهنگی			
شکاف مذهبی/ تجانس شکاف مذهبی با شکاف قومی	تنوع مذهبی			

جدول ۵. بازدارنده توسعه سیاسی در مناطق چند قومی

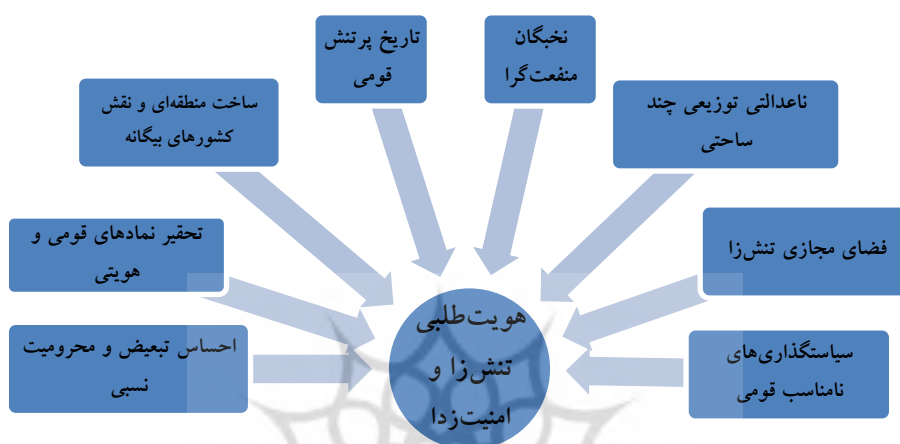
شاخص	مؤلفه	ابعاد		
درگیر شدن در چالش‌های زیست محیطی	محیط زیست	اجتماعی		
توسعه شبکه‌های مجازی با فعالیت‌های قوم‌گرایانه / بازتعریف عامدانه هویت قومی توسط رسانه‌ها	رسانه‌های قوم‌گرا			
جوک‌سازی‌های قومیتی / تحقیر شدن قومی / برجسته‌سازی عناصر هویتی و حاشیه‌سازی در تعریف از مفهوم خودی / تعصب قومی افراطی	تحقیر قومی و هویتی			
کمرنگ شدن عدالت اجتماعی در شهرهای مرزی و قومی / نقش بسترهای سیاسی و اجتماعی در پهنه مدیریت استانی	ناعدالتی اجتماعی			
جایگزینی کامل زبان فارسی با زبان و گویش‌های محلی	عدم توجه به نمادهای قومی			
عدم توسعه‌ی متوازن شهرهای مرزی / توسعه‌نیافتگی تاریخی و جغرافیایی / کندبودن روند توسعه در مناطق مرزی / نابرابری‌های اقتصادی	توسعه نامتوازن	اقتصادی		
ضعف در توزیع متوازن ثروت و امکانات در استان‌های قومی / تبعیض در توزیع عدالت / القای حس محرومیت نسبی قومی / میزان محرومیت	عدالت توزیعی			
نقش نخبگان قومی / سازماندهی جنبش‌های توده‌ای	نقش نخبگان	سیاسی		
برخورد سخت‌افزاری مرکز با اعتراضات قومی / نگاه قومی در سازماندهی سیاسی فضا / شکاف‌های متراکم قومی، مذهبی، زبانی و هویتی	سیاستگذاری قومی			
سکولاریسم قومی آذری	واگرایی سیاسی			
حافظه جمعی اقوام از تاریخ شکاف‌های قومی / منازعات تاریخی قومی مذهبی / چالش امنیت اقوام در طول زمان	حافظه تاریخی اقوام	تاریخی		
ناسیونالیسم قومی تجزیه طلب	ناسیونالیسم قومی			

جدول ۵. بازدارنده توسعه سیاسی در مناطق چند قومی

شاخص	مؤلفه	ابعاد		
عدم توسعه مناطق مرزی شمال غرب (پهنه جغرافیایی توسعه نیافته)	توسعه نیافتگی	جغرافیایی		
بحران کم آبی دریاچه ارومیه	مسائل زیست محیطی			
نقش پیشینه تاریخی و جغرافیایی ساختار جمعیتی منطقه آ.غربی	پیشینه تاریخی			
فعالیت شبکه‌های ماهواره ای کرد زبان و ترک زبان در خارج از جمهوری اسلامی ایران در راستای آشوب آفرینی و امنیت زدایی	تحریک اقوام به واگرایی	امنیتی		
تاثیرپذیری فرهنگ اقوام جمهوری اسلامی ایرانی از اقوام هم نژاد در کشورهای مجاور/ داشتن حس تعلق کردها به هم نژادهای کردی خود در ترکیه و عراق/ بهره‌گری آذربایجان و اقلیم عراق از ساختار فرهنگی و زبانی اقوام شمال غرب جمهوری اسلامی ایران/ زبان، هویت و قومیت یکسان اقوام جمهوری اسلامی ایرانی با اقوام فرامرزی	اقوام فرامرزی			
امنیتی شدن مباحث قومی و ادراک صرف امنیتی/ تهدیدات امنیتی گروهک‌های معاند/ نگاه امنیتی به مناطق کردنشین	نگاه امنیتی			
فعالیت رسانه‌های ترکیه و آذربایجان/ دخالت عوامل خارجی و رقابت‌های منطقه‌ای/ القای حس نافرمانی مدنی در قبال رخدادهای سیاسی توسط بیگانگان/ اختلاف ادراکی جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان از تحولات منطقه	نقش کشورهای خارجی			

با تحلیل و بررسی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی ایران در مقالات مرتبط، تعداد ۹۱ شاخص فرعی شناسایی شدند که می‌توان آنها را در هشت شاخص کلان مورد جمع بندی قرار داد که عبارتند از: احساس تبعیض و محرومیت نسبی، تحقیر نمادهای قومی و هویتی، ساخت منطقه ای و نقش کشورهای بیگانه، تاریخ پر تنش قومی، نخبگان منفعت گرا، ناعدالتی توزیعی چندساحتی، فضای مجازی تنش زا و سیاستگذاری‌های نامناسب قومی. با ترکیب

این شاخص‌ها، می‌توان «هویت طلبی تنش‌زا و امنیت‌زدا» را به عنوان بهترین مدل برگرفته از فراترکیب بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی ایران ارائه کرد که در قالب شکل زیر به نمایش گذاشته شده است.

شکل ۵. فراترکیب بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی

تاثیر بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

بر اساس تحلیل یافته‌ها در مورد شناسایی بازدارنده‌های سیاسی و تاثیر آنها بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، هفت بُعد یا درونمایه با عناوین فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، تاریخی، جغرافیایی و امنیتی آشکار شد. این یافته‌ها نشان می‌دهند که در بعد فرهنگی، بیشترین چالش‌ها در زمینه‌هایی مانند نفرت پراکنی، خشونت و عدم وجود فضای مدارا در بین اقوام است و چنانچه حقوق متقابل قومی بر مبنای قانون اساسی و برقراری امکان گفتگوی بین قومی در مسائل سیاسی و فرهنگی با رعایت احترام به ارزشهای هویتی یکدیگر رعایت شود، بخش مهمی از تنش‌های قومی با ارائه چارچوب‌های لازم فرهنگی و سیاسی در بستر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تلطیف خواهند شد و به دنبال آن، بخش مهمی از دغدغه‌های امنیتی در مناطق چندقومی با رعایت مدارای سیاسی و فرهنگی مرتفع می‌شوند. در زمینه اجتماعی بیشتر تنش‌ها و منازعات فکری نخبگان قومی در راستای نبود عدالت فراقومی بویژه در مورد حق آموزش زبان

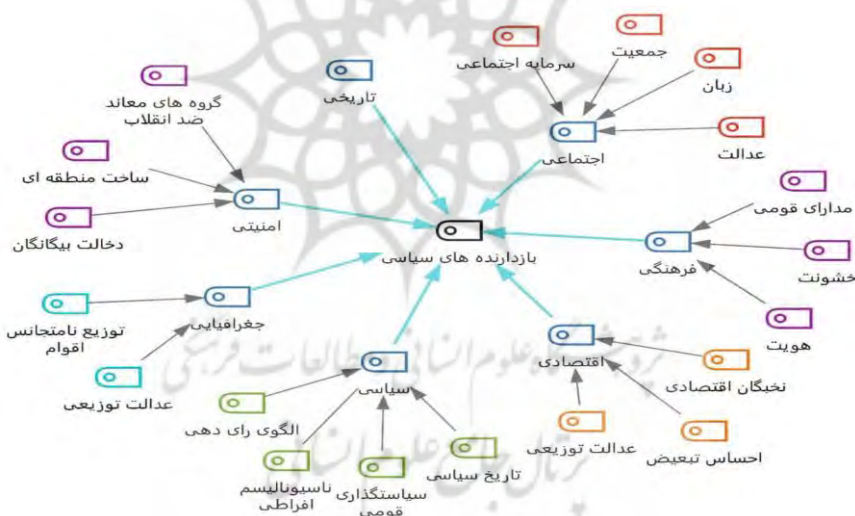
مادری در مدارس و یا امکان انجام رسوم اجتماعی در بسترهای رسمی است که وجود چنین منازعاتی را می‌توان به عنوان مهمترین بازدارنده سیاسی توسعه در مناطق چند قومی نام برد. البته در صورت برنامه‌ریزی و رعایت آن توسط سیاستمداران و قانونگذاران و نیز قوه اجرایی کشور، علاوه بر تعمیق سرمایه اجتماعی نظام، تنش‌های قومی نیز تا حد بسیار زیادی فروکش خواهند کرد. عدم تلطیف این منازعات، همانند آتشی بر زیر خاکستر، به تحریک گسل‌های اجتماعی و تهدیدی برای امنیت ملی تبدیل خواهد شد.

در بعد اقتصادی بیشترین تنش‌های تاثیرگذار بر واپس‌گرایی سیاسی، از احساس تبعیض و محرومیت اقوام و بویژه نخبگان سیاسی از عدم رعایت عدالت توزیعی در مناطق چندقومی نشات می‌گیرند. نگاه اقوام به محرومیت نسبی خود در مقایسه با دیگران و نیز احساس ناعدالتی در توزیع امکانات و منابع کمیاب موجب اقدام ایشان برای هویت‌یابی و رقابت بین‌قومی می‌شود. در چنین شرایطی لازم است تا با رعایت تبعیض مثبت توزیعی در امکانات و زیرساخت‌ها و نیز تلطیف نگاه امنیتی در سیاستگذاری اقتصادی، از تبدیل چالش‌های اقتصادی به امنیتی جلوگیری شود.

در بعد سیاسی نیز وجود تنش‌های تاریخی و تاثیر برخی سیاستگذاری‌های نامناسب قومی در رشد ناسیونالیسم قومی افراطی غیر قابل کتمان است. بدیهی است که هر قومی برای پایان دادن به سرخوردگی‌های سیاسی و تامین نیازمندی‌های خود در عین احساس ناتوانی و تضعیف دولت مستقر برای پاسخگویی به مطالبات قومی، سراغ تشکیل دولت با موجودیت قانونی می‌روند که شیوع چنین روندی امنیت ملی کشور را با چالش اساسی مواجه می‌کند. تلطیف چنین فضایی نیازمند طراحی الگوی مطلوبی از توسعه سیاسی در مناطق چند قومی بویژه در مورد تقویت مکانیسم حزبی است که نقش مستقیمی نیز در تحکیم امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران خواهد داشت. در زمینه تاریخی، عمده نگرانی اقوام جمهوری اسلامی ایران در زمینه حفظ زبان مادری آذری در مقابل سیطره زبان فارسی بر نهادهای آموزشی و نیز تحریف تاریخ توسط پژوهشگران غیر آذری است که به نظر می‌رسد با بهره‌گیری از فهم تاریخی عمیق و نیز ظرفیت‌های موجود در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌توان این نگرانی را از بین برد.

در زمینه جغرافیایی و امنیتی عمده عوامل تاثیرگذار بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، ساخت منطقه‌ای و توزیع نامتجانس اقوام ترک‌زبان و کردزبان در شهرها و نوار مرزی شمال‌غرب

کشور و وجود اقوام مشابه در کشورهای هم مرز مانند جمهوری آذربایجان و کردستان عراق و نیز تنش‌های زیست محیطی مانند خشک شدن دریاچه ارومیه است. از نقطه نظر ژئوپلیتیک، حجمه‌های سیاسی، تبلیغاتی و فرهنگی گروه‌های هم‌زبانی در دیگر کشورها، بافت فکری و گاهی کنش اجتماعی شهروندان را تحت تاثیر قرار می‌دهد که ترکیب آن با کمبود عدالت توزیعی در مناطق مرزی و قوم‌نشین و نیز تحریک گروهک‌های معاند ضدانقلاب، بیشترین لطمه را بر امنیت ملی کشور وارد می‌کند. وجود برخی نارسایی‌های اقتصادی نیز بر تسریع این روند تاثیرگذار است. به عنوان مثال برخی از افراد قومیت کردزبان در غرب کشور برای جبران برخی عقب‌ماندگی‌ها و امرار معاش خود به روندهای نامناسبی مانند کولبری سوق می‌یابند و حتی گروهک‌های ضد انقلاب و مسلح‌کردی در سالیان اخیر از چنین بسترهایی برای ضربه‌زدن به امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران استفاده کرده‌اند. پرواضح است که این روندها، صحنه را برای بازیگردانی و دخالت بیگانگان در روندهای امنیتی و سیاسی مناطق چندقومی مهیا خواهد کرد.

شکل ۳. خروجی maxmap نرم‌افزار maxqda بازدارنده‌های سیاسی

بر اساس تحلیل یافته‌ها در مورد بازدارنده‌های قومی توسعه سیاسی و تاثیرات آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران نیز هفت بُعد یا درونمایه با عناوین فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، تاریخی، جغرافیایی و امنیتی آشکار شد. یافته‌ها نشان می‌دهند که در بازدارنده فرهنگی

مبتنی بر مسائل قومی، وجود تنوع مذهبی، فرهنگی و زبانی به همراه احساس محرومیت نسبی اقوام، بهترین زمینه را برای ایجاد روندهای واگراییانه در مناطق چند قومی ایجاد کرده است که پیدایش فضای مجازی در تعمیق این روند و مدیریت تحرکات قومی برای آسیب‌رسانی به امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران بی‌تاثیر نبوده است.

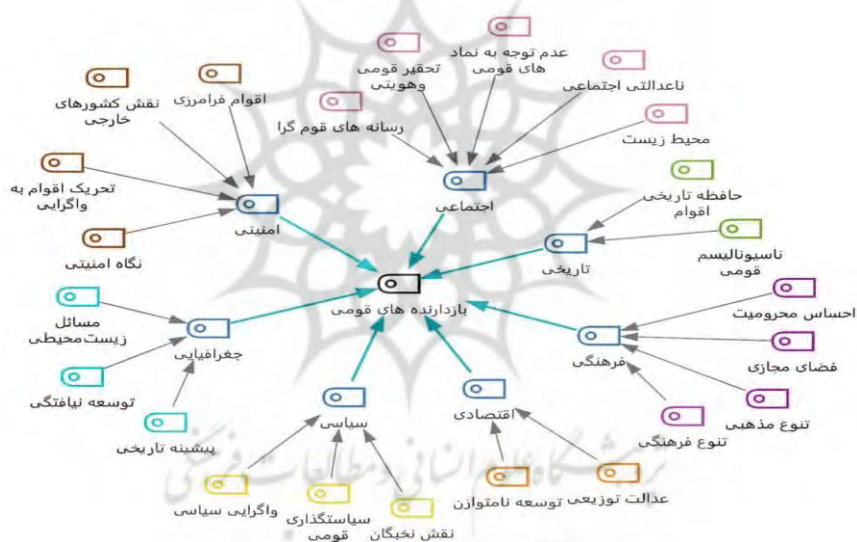
در بعد اجتماعی، شاخص‌هایی مانند فعالیت رسانه‌ها، شبکه‌های مجازی و نیروهای قوم‌گرا برای تحقیر هویتی دیگر اقوام در عین وجود برخی کم‌توجهی‌ها و بی‌احترامی‌ها به نمادهای قومی در رسانه‌های محلی، بهترین زمینه را برای بروز و تشدید اختلافات و شکاف‌های سیاسی و قومی مهیا کرده است و می‌تواند در درازمدت به تشدید شکاف‌های قومی منجر شود. اصلاح سیاستگذاری‌ها و روندهای اجتماعی برای تعمیق بحث ارزش‌گذاری قومی و عدالت در ابعاد مختلف آن از مهمترین خواسته‌های اقوام و نخبگان قومی در سالیان اخیر بوده است.

در بازدارنده اقتصادی، توسعه نامتوازن و کمبود عدالت توزیعی از مهمترین شاخص‌های مورد شناسایی در زمینه توسعه‌نیافتگی سیاسی مناطق چند قومی بودند. در بازدارنده سیاسی توسعه قومی، روند سیاستگذاری‌های نامناسب توسط سیستم حکمرانی و بهره‌گیری نخبگان سیاسی از فضای روانی حاکم بر ساختارهای قومی و شکاف‌ها و بزنگاه‌های سیاسی برای کسب منافع و منافع قدرت موجب تعمیق بحث قومیت و افزایش واگرایی‌های سیاسی شده است. بهبود این وضعیت نیازمند اصلاح روندها و کنترل نخبگان قومی در بزنگاه‌های سیاسی است.

در بازدارنده تاریخی، افزایش روزافزون ناسیونالیسم قومی و وجود حافظه‌ی تاریخی تنش‌آلود اقوام از یکدیگر در عین عدم تعریف روندهای جدیدی از توسعه‌ی مبتنی بر تکثرگرایی موجب احیای بسترهای واگرایی در مناطق چندقومی می‌شود که همین امر زمینه را برای آسیب به امنیت ملی کشور مهیا می‌کند. اجماع عقلایی نخبگان توسعه‌گرا برای تعریف ساختاری جدید از روابط بین قومی برای تعمیق امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و تعمیق توسعه سیاسی در این مناطق امری لازم و ضروری است.

در مقوله جغرافیایی و امنیتی بازدارنده قومی، ذکر این نکته لازم است که وجود سابقه تاریخی خودمختاری در منطقه آذربایجان و مهاباد در دوران رژیم پهلوی که با تحریک و دخالت بیگانگان انجام شد و نیز وجود اقوام مشابه آذری و کردی در کشورهایمانند آذربایجان و منطقه

کردستان عراق، حساسیت و نگاه امنیتی به استان‌های مرزی چند قومی را دو چندان کرده است. چنین روندی تحقق کامل توسعه سیاسی را در مناطق چند قومی با تردید مواجه می‌کند. البته نباید از نظر دور داشت که ایده‌های وارداتی و نامناسبی مانند پان‌ترکیسم و پان‌کردیسم که در سالیان اخیر توسط بیگانگان با همکاری نخبگان واگرا در استان‌هایی مانند آذربایجان غربی و شرقی و منطقه شمالغرب مطرح می‌شوند در راستای ضربه به امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران طراحی شده و در تلاشند تا با ایجاد جریان‌های قومی ساختارشکن، علاوه بر آسیب به روند توسعه سیاسی، امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را نیز خدشه دار کنند. بهترین راهکار برای کاهش آسیب‌پذیری از چنین روندهایی، ادغام و مشارکت دادن هرچه بیشتر نخبگان هم‌گرا و ملی‌گرا در روندهای سیاسی است.

شکل ۴. خروجی maxmap نرم افزار maxqda بازدارنده‌های قومی

الگوی ترمیمی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چندقومی به منظور تحکیم امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

با مطالعات صورت گرفته در مورد بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چندقومی به روش فراترکیب و نیز با مطالعه دیدگاه‌های مختلف نویسندگان در مورد راه‌های کاهش سطح

منازعات قومی، می‌توان الگوی «رعایت عدالت و مدارای قومی با تقویت مکانیسم حزبی در راستای امنیت ملی پایدار» را به عنوان چارچوبی مناسب برای سیاستگذاری های مطلوب در مناطق چند قومی ارائه کرد. رعایت این الگو می‌تواند علاوه بر کاهش سطح منازعات قومی و ایجاد زمینه برای تقویت بسترهای توسعه سیاسی و وحدت ملی، ضریب پایداری و تحکیم امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را نیز ارتقا بخشد. در جدول ذیل به مولفه‌ها، راهبردهای ترمیمی و نیز محورهای اساسی این الگو اشاره شده است.

جدول ۶. الگوی ترمیمی بازدارنده توسعه سیاسی در مناطق چند قومی

ابعاد	مؤلفه	راهبردهای ترمیمی	محورها	الگو
فرهنگی	مدارای قومی	پذیرش یکدیگر و ترویج و تقویت ارتباطات میان فرهنگی	مدارا و احترام به هویت‌های قومی	رعایت عدالت و مدارای قومی با تقویت مکانیسم حزبی در راستای امنیت ملی پایدار
	تقویت هویت ملی	تقویت سازه‌های هویت ملی و تحکیم هویت مشترک در عین احترام به خرده فرهنگ‌های قومی		
	خشونت‌زدایی	مدیریت بازنمایی خشونت در رسانه‌ها و تلاش برای کاهش خشونت اجتماعی قومی		
اجتماعی	جمعیت	برنامه‌ریزی برای همگون‌سازی جمعیتی و ایجاد تعاملات مثبت میان گروه‌های قومی	عدالت فراقومی برای تقویت سرمایه اجتماعی و احترام به خرده فرهنگ‌های قومی	
	سرمایه اجتماعی	تقویت سرمایه اجتماعی نظام سیاسی و افزایش اعتماد عمومی		
	زبان	ترویج استفاده از زبان‌های محلی در کنار زبان رسمی و ایجاد سیاست‌های دو زبانه		
	عدالت	توسعه متوازن مناطق قومی و ایجاد روابط عادلانه اجتماعی و بهبود توزیع عدالت		

رعایت عدالت و مدارای قومی با تقویت مکانیسم حزبی در راستای امنیت ملی پایدار	عدالت توزیعی در امکانات و زیرساخت‌ها و تلطیف نگاه امنیتی در سیاستگذاری اقتصادی	تقویت مدیریت صاحبان صنایع برای تقویت روابط بین قومی و کاهش وابستگی به سرمایه خارجی	نخبگان اقتصادی	اقتصادی
		کاهش تبعیض و محرومیت در ابعاد مختلف از طریق سیاست‌های عادلانه اقتصادی	احساس تبعیض	
		بهبود امکانات و خدمات و تحویلات در مناطق قومی و مقابله با قاچاق کالا و سوخت و یا پدیده‌هایی مانند کولبری	عدالت توزیعی	
	تقویت مکانیسم حزبی برای نهادینه سازی مشارکت و رقابت	بازنگری در فرآیند ملت‌سازی و شناخت تاریخی و دقیق‌تر از مفهوم دولت ملی	تاریخ سیاسی	سیاسی
		ایجاد نگرش راهبردی کلان در سیاستگذاری قومی و توزیع عادلانه کرسی‌های مجلس	سیاستگذاری قومی	
		مدیریت خشونت سیاسی در زمان انتخابات و ایجاد الگوهای رای‌دهی منصفانه	الگوی رای‌دهی	
		کاهش حس ناسیونالیسم افراطی قومی از طریق آموزش و ترویج ارزش‌های مشترک ملی	ناسیونالیسم افراطی	
	احترام به نمادهای فرهنگی و زبان قومی	تصحیح تحریفات تاریخی و ایجاد فهم مشترک تاریخی بین نخبگان و عموم مردم	فهم تاریخی	تاریخی
	تقویت مکانیسم حزبی برای نهادینه‌سازی مشارکت و رقابت	تسهیم عادلانه امکانات جغرافیایی و فضایی	عدالت توزیعی	جغرافیایی
		بهبود توزیع جغرافیایی اقوام و ایجاد تعاملات مثبت بین مناطق مرزی	توزیع نامتجانس اقوام	
	بومی‌سازی امنیت ملی پایدار و کاهش آسیب پذیری امنیتی	تقویت نیروهای امنیتی و ایجاد راهبردهای پیشگیرانه برای مقابله با گروه‌های معاند	گروه‌های معاند ضد انقلاب	امنیتی
		کاهش مداخلات کشورهای خارجی از طریق دیپلماسی فعال و تقویت روابط بین‌المللی	دخالت بیگانگان	
ایجاد موزائیک امنیتی در خاورمیانه با همکاری کشورهای همسایه و سازماندهی بهتر فضاها سیاسی و امنیتی		ساخت منطقه‌ای		

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

امروزه بحث توسعه سیاسی با تأکید بر دو اصل مشارکت و رقابت، ارتباط بسیار تنگاتنگی با امنیت ملی کشورها دارد. بسیاری از دولت‌ها و حاکمیت‌ها به این نکته واقف شده‌اند که مدیریت مرزهای سیاسی ارتباط نزدیکی با حکمرانی خوب، رفاه عمومی و ارائه خدمات عمومی به جوامع مرزی توسعه نیافته، برای برقراری یک محیط اجتماعی سالم و پایدار دارد. رسیدگی به مناطق مرزی، اساساً بخشی از تلاش برای دستیابی به فضای پایدار برای تحقق وحدت جغرافیا، سیاست، اقتصاد، فرهنگ و دفاع از امنیت است (کندی^۱، ۲۰۱۸: ۱۹۱).

بدون تردید بخش مهمی از تعمیق توسعه سیاسی پایدار در مناطق چند قومی جمهوری اسلامی ایران نیازمند کاوش علمی و یافتن پاسخ به این سوال است که «بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چندقومی کدامند و تأثیر آنها بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران چیست؟». ارائه راهکار مناسب و مطابق با واقعیت‌های میدانی به عنوان یک الگویی ترمیمی نیز می‌تواند در نیل بیشتر به توسعه سیاسی ما را یاری دهد.

در این مقاله ابتدا برای شناسایی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی جمهوری اسلامی ایران، تعداد ۶۶ مقاله‌ی مرتبط و منتشرشده در نشریات معتبر علمی کشور با عناوینی مانند توسعه سیاسی، توسعه قومی و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا مورد پردازش، ارزیابی و تحلیل قرار گرفت. در ارزیابی نهایی، بازدارنده‌های توسعه در دو مقوله و چهارده بُعد و در مجموع با ۴۲ مولفه و ۹۱ شاخص احصاء گردید. مقولات اصلی شامل توسعه سیاسی و توسعه قومی شدند که این مقولات هر کدام شامل ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، تاریخی، جغرافیایی و امنیتی بودند.

با بررسی و تجمیع شاخص‌های ۹۱ گانه، تعداد هشت شاخص کلان شامل احساس تبعیض و محرومیت نسبی، تحقیر نمادهای قومی و هویتی، ساخت منطقه‌ای و نقش کشورهای بیگانه، تاریخ پر تنش قومی، نخبگان منفعت‌گرا، ناعدالتی توزیعی چندساحتی، فضای مجازی تنش‌زا و سیاستگذاری‌های نامناسب قومی بدست آمد که با فراترکیب شاخص‌ها و مطالعات انجام شده، مدل «هویت طلبی تنش‌زا و امنیت‌زدا» به عنوان بهترین مدل برگرفته از فراترکیب بازدارنده‌های

1 Kennedy

توسعه سیاسی در مناطق چند قومی ایران ارائه گردید. سپس تاثیر بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار گرفته و ابعاد آن مختلف آن مورد سنجش قرار گرفت.

در پایان نیز الگوی ترمیمی بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی به منظور تحکیم امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تحت عنوان «رعایت عدالت و مدارای قومی با تقویت مکانیسم حزبی در راستای امنیت ملی پایدار» ارائه شد. این الگو بر گرفته از محورهای مهمی مانند مدارا و احترام به هویت‌های قومی، عدالت فراقومی برای تقویت سرمایه اجتماعی و احترام به خرده فرهنگ‌های قومی، عدالت توزیعی در امکانات و زیرساخت‌ها و تلطیف نگاه امنیتی در سیاستگذاری اقتصادی، تقویت مکانیسم حزبی برای نهاده‌سازی مشارکت و رقابت، احترام به نمادهای فرهنگی و زبان قومی، تقویت مکانیسم حزبی برای نهاده‌سازی مشارکت و رقابت، بومی‌سازی امنیت ملی پایدار و کاهش آسیب‌پذیری امنیتی است. رعایت این الگو در سیاستگذاری‌های کشوری می‌تواند علاوه بر کاهش سطح منازعات قومی و ایجاد زمینه برای تقویت بسترهای توسعه سیاسی و وحدت ملی، ضریب پایداری و تحکیم امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را نیز ارتقا بخشد.

پیشنهادات

در راستای کاهش تاثیر بازدارنده‌های توسعه سیاسی در مناطق چند قومی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و نیز ارتقای سطح حکمرانی مطلوب، پیشنهاداتی به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

- استفاده بهینه از ظرفیت‌های موجود در اصول هشتم و ۲۶ و ۲۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در راستای تقویت مکانیسم‌های حزبی به عنوان بستری برای افزایش مشارکت و رقابت سیاسی نخبگان در مناطق چند قومی کشور.

- سیاستگذاری مناسب برای استفاده از بستر رسانه ملی، فضای مجازی و نیز نشریات استانی و شهرستانی برای ترویج مدارای قومی و معرفی نمادها و ارزش‌های مورد احترام اقوام مختلف جمهوری اسلامی ایرانی به یکدیگر.

- توجه به عدالت توزیعی و حتی تبعیض مثبت در راستای کاهش توسعه نیافتگی نسبی اقتصادی در مناطق مرزی و نیز توزیع متناسب امکانات و ارزش‌های اقتصادی در مناطق چند قومی کشور در راستای اشتغالزایی در استان‌های محروم به منظور کاهش الحاق جوانان به احزاب ضد انقلاب مسلح بویژه در شمال غرب و غرب کشور.
- سهم کردن هر چه بیشتر نخبگان قومی در روندهای اجرایی و مناصب حکومتی در مناطق چند قومی در عین کنترل و نظارت بر نخبگان واگرا و منفعت طلب به منظور استفاده از ظرفیت نخبگان قومی در تعمیق امنیت ملی پایدار در این مناطق.
- کنترل عقلایی فضای مجازی برای جلوگیری از دامن زدن آنها به اختلافات و تنش‌های قومی بویژه در برهه‌های حساس تاریخی، سیاسی و کمک به تحکیم امنیت بومی بویژه در مناطق مرزی کشور.
- تلطیف نگاه امنیتی و یا تغییر از اولویت‌های امنیتی در سیاستگذاری‌ها به اولویت اقتصادی و سیاسی بویژه در استان‌های آذربایجان غربی و کردستان.

قدردانی

از زحمات مجموعه اساتید و همکاران دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تقدیر و قدردانی به عمل آید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- ابوطالبی، علی (۱۳۷۸). «حقوق قومی اقلیت‌ها و همگرایی»، ترجمه علی کریمی مله، فصلنامه مطالعات ملی. سال نخست، ۱: ۱۲۹-۱۵۴.
- بدیع، برتران (۱۳۸۷)، توسعه سیاسی، ترجمه احمدنقیب زاده، تهران: نشر قومس، چاپ پنجم.
- برزگر، نصرت؛ لطفی، حیدر؛ حسن‌آبادی، داود؛ رضویان، محمدتقی (۱۳۹۸)، «نقش سیاست‌های قومی و مذهبی در مشارکت اقوام در امنیت، توسعه همه‌جانبه و همگرایی با تأکید بر ترکمن‌های شمال و شمال شرق جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال نهم، شماره دوم، صص ۴۲۲۳-۴۵۵.
- توسلی، غلامعلی، اصل‌زعیم، مهدی (۱۳۹۰)، «هویت‌های قومی و معمای هویت ملی»، مجله مطالعات توسعه اجتماعی جمهوری اسلامی ایران، سال سوم، شماره دوم، صص ۷۶-۹۶.
- جباری، ولی؛ محمدیان، مهرداد و رشیدی آل‌هاشم، محمد رضا (۱۴۰۱)، «واکاوی نقش نیروهای خارجی بر گرایش‌های قومی در مناطق آذری نشین ایران»، فصلنامه مطالعات ملی، دوره ۲۳ شماره ۸۹، صص ۱۶۹-۱۸۹.
- جهانی‌راد، حجت‌اله؛ خرمی‌آلام، محسن؛ شماخی، صمد؛ علمی، عل (۱۴۰۱)، «تحلیلی بر پیامدهای امنیتی نابرابری فرصت‌های اقوام در ج.ا. جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه محیط‌شناسی راهبردی ج.ا. جمهوری اسلامی ایران، سال ششم، شماره چهارم، زمستان.
- حسینی، حسن (۱۳۷۸) حزب. توسعه سیاسی، تهران: نشر آمن.
- دعاگویان، داود، (۱۳۹۷)، «آسیب‌شناسی انتظامی و امنیتی تنوع قومی پان‌ترکیسم و پان‌کردیسم در استان آذربایجان غربی (شهر ارومیه)»، پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، سال ششم، شماره ۲۳، پاییز، صص ۵۱-۷۴.
- شیخاوندی، داور (۱۳۶۹). زایش و خیزش ملت، چاپ اول، تهران: نشر ققنوس.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۸۲). چالش‌های توسعه سیاسی، چاپ دوم، تهران: نشر قومس.
- لک، عظیم (۱۳۹۹). توسعه اجتماعی و قومیت: نگاهی به کنش‌های واگرایی قومی در جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- ماندل، رابرت (۱۳۸۷). چهره متغیر امنیت ملی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- Athleen J. Brown, Matthew DiGiuseppe and Patrick E. Shea, 2024, Ethnic politics and sovereign credit risk, Review of International Political economy, vol. 31, no.2, 589-621, <https://doi.org/10.1080/09692290.2023.2225143>.
- <https://www.tandfonline.com/journals/rrip20?src=pdf>.
- Ebeh, John Igbogo, (2015) National Security and National Development: A Critique, international Journal of Art and Humanities (IJAH) Bahir Dar-Ethiopia, Vol.4(2),S/No14, April, pp:1-14, ISSN2227-5452(Online), DOI: <http://dx.doi.org/10.4314/ijah.v4i2.1>.

- Ezeani, Chinazaekpere Mercy , Francis O. Chikeleze(2023), Effect of Ethnic Politics on The Socio-Economic Development of South East, Nigeria, Journal of Policy and Development Studies (JPDS), Vol. 14. Issue 1 (2023), ISSN(p) 0189-5958, ISSN (e) 2814-1091,pp 133-155. Home page <https://www.ajol.info/index.php/jpds>
- Kennedy, P. S. J., Tobing, S. J. L., Heatubun , A. B., & Toruan, R. L.(2018). Strategic Issues of Indonesian Border Area Development based on The Master Plan 2015-2019. In PROCEEDINGS (Vol. 1, No. 1 September).
- Maier, Charles S. (1990). Peace and security for the 1990s. Unpublished Paper for the MacArthur Fellow ship Program. Social Science Research Council.
- Oluwaseun, Samuel OSADOLA(2021) Ethnic Politics and National Development: Understanding the Paradox of Nigerian States, European Modern Studies Journal, Vol 5No 2, ISSN 2522-9400, <https://journal-ems.com/index.php/emsj/article/view/233/227>.
- Sapiro, P. (2017). Explaining geographic patterns of small group internal migration. Population, Space and Place, 23(8), e2078.

پښتونستان د انساني علومو او مطالعاتو مرکز
پرتال جامع علوم انساني